

FRANTIŠEK NOVOSÁD:

Filozofia vo víre dejín: Vlny, cykly, formácie

Bratislava: IRIS, 2022, 202 s.

Františka Novosáda, slovenského filozofa, prekladateľa a vysokoškolského pedagóga so špecializáciou na sociálnu a politickú filozofiu, dejiny filozofie a filozofickú antropológiu, autora viacerých vedeckých monografií, nie je potrebné pravidelným a pozorným čitateľom časopisu *Filozofia* obzvlášť predstavovať.¹ F. Novosád svoju prvú štúdiu v časopise *Filozofia* publikoval pred viac než štyrmi desaťročiami. Táto stať dostala názov *K teórii dejín filozofie* a jej autor v nej reflektoval dejiny filozofie a dejiny teoretického myslenia ako takého, z perspektívy marxizmu-leninizmu.²

Problematika dejín filozofie a filozofie dejín, ale aj ich vzájomný vzťah, sa teda tiahne akademickou dráhou alebo profesionálnym životom profesora Novosáda, jedného z najvýznamnejších politických a sociálnych filozofov a historikov filozofie slovenskej proveniencie svojej generácie, ako gordický uzol snád už takmer polstoročie. Neprekvapuje preto, že výnimkou v tomto kontexte nie je ani jeho najnovšia – a pevne verím, že nie posledná – vedecká monografia s názvom *Filozofia vo víre dejín* a poetickým podtitulom *Vlny, cykly, formácie*.³

Za viac než štyri dekády prešlo filozofické myslenie jej autora, celkom prirodzene, pozoruhodným, no zároveň (vzhľadom najmä na vonkajšie, predovšetkým politické, okolnosti) pochopiteľným vývojom, ktorý však nebol celkom priamočiary, práve naopak. V politicko-filozofickom myslení F. Novosáda môžeme totiž hermeneuticky vystopovať postupnú transformáciu marxistu a kritika „buržoáznej filozofie“, takmer od počiatku koketujúceho so západnými verziami či interpretačnými vetvami marxizmu, na filozofa sociálno-demokratickej orientácie (západného typu), glorifikujúceho model (extenzívneho) sociálneho štátu.⁴

¹ F. Novosád bol hlavným redaktorom časopisu *Filozofia* v rokoch 1990 až 2006.

² Pozri bližšie Novosád (1980).

³ Recenzovaná monografia vznikla v rámci ukončeného projektu VEGA č. 2/0025/20 s názvom *Synergia a konflikt ako zdroje kultúrnej identity*, ktorého bol F. Novosád vedúcim riešiteľom.

⁴ V štúdiu *Znovu o socializme, alebo ako vrátiť loptu do hry* jej autor konštatuje: „Faktom je, že idea socializmu (...) v súčasnosti stratila na atraktivite, a to na všetkých rovinách. (...) Marxizmus už nie je vzťahným bodom pre dôležitú časť intelektuálnej scény ako to bolo v šesťdesiatych rokoch minulého storočia“ (Novosád 2022, 15 – 16). Pozri tiež Novosád (2018).

V prvej kapitole *Nevyhnutnosť rozumieť* (s. 7 – 20) autor zdôrazňuje ľudskú potrebu „rozumieť svetu, v ktorom žijeme“ (s. 7), keďže prirodzenými reakciami človeka na nezrozumiteľnosť sveta sú také fenomenologické kvality ľudskej existencie ako strach a úzkosť. Pre súčasnosť je, podľa autora, špecifická polyarchia symbolických foriem (teológia, filozofia, veda, umenie a podobne) ako základných spôsobov poznávania skutočnosti, keďže žiadna symbolická forma nedisponuje dominanciou. Pozoruhodné sú autorove úvahy o previazanosti poznania a záujmov, v rámci ktorých zdôrazňuje diferenciu medzi poznaním udržiavaným partikulárnymi záujmami (ideológia) a poznaním viazaným na všeobecný záujem spoločnosti (veda). Kým ideológia je „vždy partikulárna“ (s. 11), veda reprezentuje všeobecný typ poznania. „Už je to tak, že svoj partikulárny záujem môžeme najľahšie presadiť, predstavujúc ho ako všeobecný, ako záujem všetkých“ (s. 11). Práve marxizmus, hoci ho autor explicitne nespomína, podobne ako kresťanstvo, postuloval univerzalitu svojho prístupu, keďže partikulárny záujem proletariátu marxizmus prezentoval ako všeobecný, univerzálny záujem celej spoločnosti. Práve táto partikularita politického subjektu presadzujúceho „univerzálny“ záujem celku bola „Achillovou päťou“ emancipačnej politiky dvadsiateho storočia a praxe socialistických politických hnutí a jednotlivcov, ktorí sa podieľali na „pretváraní materiálnych podmienok života spoločnosti“ (s. 12 – 13).

V druhej kapitole *Genéza filozofie* (s. 21 – 29) autor reflektuje samotný vznik filozofie v antickom Grécku, ktorá sa od počiatku rozvíjala dvomi cestami: filozofia ako hľadanie odpovede na otázky bytia a filozofia ako pokus o konštrukciu svetonázoru v súvislosti s otázkou správneho života. Tretia kapitola *Funkcie filozofie* (s. 30 – 36) kladie dôraz na axiologické aspirácie filozofie (hodnoty a normy), keďže filozofia nemusí byť „výlučne a primárne epistemologickým projektom“ (s. 31). Kapitola *Filozofia & doba* (s. 37 – 44) reflektuje myšlienku, ktorú vyslovil G. W. F. Hegel, že „filozofia je vyjadrením doby“ (s. 38), respektíve, že „každá filozofia patrí svojej dobe“ (s. 39). Zaujímavé sú autorove úvahy o dejinách ideí, ktoré môžeme vidieť metaforicky ako „múzeum“ alebo ako „divadlo“. Podobne zaujímavé sú kapitoly *Filozofia & umenie* (s. 45 – 64); *Filozofia & náboženstvo* (s. 65 – 78), v ktorej autor zdôrazňuje politický rozmer náboženstva a fakt, že sa vo verejnom živote obnovujú aj tie verzie náboženského myslenia, ktoré „neprešli procesom racionalizácie“ (s. 75); a nechýba ani *Filozofia & veda* (s. 79 – 96). V krátkej kapitole *Filozofia & ideológia* (s. 97 – 101) autor pokračuje v rozvíjaní svojich filozofických úvah o vzťahu ideí (ideológií) a pravdy, v závislosti od artikulovaných záujmov. Kapitola s názvom *Tri línie vývoja* (s. 102 – 112) sa zameriava na ambivalentnosť a širokospektrálnosť pojmu filozofia z hľadiska vývojových línií (fenomenológia, hermeneutika, pragmatizmus, existencializmus). V kapitole *Koncepcie dejín filozofie* (s. 113 – 120) sa autor venuje koncepcnému uchopeniu dejín filozofie ako relatívne samostatnej filozofickej disciplíny.

Jednou z najzaujímavejších je kapitola *Ideové formácie* (s. 121 – 128), v ktorej autor zdôvodňuje podtitul svojej monografie konštatovaním, že dejiny neplynú „rovnomerne, dejinné procesy sa odohrávajú vo vlnách, víroch, v cykloch“ (s. 121). Každá ideová formácia chce byť, podľa autora, vždy odpoveďou na otázku, ako myslieť koexistenciu a zmeny ideí, a ich odlišnosti, konvergencie či divergencie, v konkrétnom časovom intervale, v danej dobe. Autor tu pozoruhodne reflektuje to, čo sa v súčasnej antropocénnej literatúre označuje ako *karteziánsky dualizmus* alebo dualizmus prírody a spoločnosti (s. 125 – 126).⁵ Kapitola *Novovek & jeho protirečenia* (s. 129 – 155) obsahuje, okrem iného, autorove až príliš zovšeobecňujúce a zjednodušujúce úvahy o „homogenizácii“, „mentálnej unifikácii“, „uniformizácii“, „disciplinácii“, ale aj „militarizácii“ ako procesoch, ktoré hrali dominantnú rolu v systémoch sovietskeho komunizmu a nemeckého nacizmu (s. 146). Nemožno však súhlasiť s autorom, keď konštatuje, že socialisti za deštruktívny prvok modernej spoločnosti považujú „logiku fungovania ekonomiky, založenej na trhu“ (s. 153), je to totiž skôr logika fungovania ekonomiky založenej, na existencii súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov. Diskusie o rôznych modeloch trhového socializmu predsa medzi neo- a post-marxistami prebiehajú.⁶

Pre environmentálnych filozofov sú najzaujímavejšie úvahy týkajúce sa prírodných podmienok ľudskej existencie v kontexte transformácie vzťahu človeka a prírody v novoveku. „Človek začína chápať sám seba ako pána a vlastníka prírody, ktorá je pochopená ako to, čo je možné ovládnuť, ako zdroj materiálov a energií, prípadne ako zdroj estetického potešenia“ (s. 154). Autor, napriek tomu, že pojem *antropocén* explicitne nepoužíva, uvažuje antropocénnym spôsobom, prichádzajúc k záveru, že súčasná civilizácia narazila na hranice svojho vývoja a konštatujúc, že človek „svojou výkonnosťou ničí prírodné podmienky svojej vlastnej existencie“ (s. 155). Najmä pre sociálnych a politických filozofov môžu byť zaujímavé kapitoly *Myslenie krízy & revolúcie* (s. 156 – 164) a *Diagnózy doby* (s. 165 – 186). V nich sa autor opäť venuje dejinám ideí a ich pôsobeniu v minulosti a súčasnosti, spoločenským revolúciám a transformáciám. Mätúco tu však pôsobia autorove tézy o totalitarizme v súvislosti s pertraktovaním komunizmu a „nacionálneho socializmu“ (sic!) ako politických síl v 20. storočí, najmä vzhľadom na to, že autor (v poznámke pod čiarou) korektne priznáva, že spory o povahu totalitarizmu a produktivnosť samotného pojmu prebiehajú (dodajme, že *ad absurdum*).

⁵ K diskusii o karteziánskom dualizme z perspektívy environmentálnej filozofie alebo politickej ekológie pozri napríklad Moore (2015) alebo Malm (2019).

⁶ A mnohé tieto modely sú dokonca – viac či menej úspešne – implementované aj do praxe. K diskusii o trhovom socializme pozri napríklad Yunker (2001) alebo Schweickart, Lawler, Ticktin, Ollman (1997). Model trhového socializmu vo svojej najnovšej monografii obhajuje dokonca známy ekonóm T. Piketty. Pozri bližšie Piketty (2021).

Autor svoje politické stanovisko formuluje nasledovne: Vojnový komunizmus a fašizmus boli experimenty, ktoré v 20. storočí skončili katastrofou. „Sú však aj experimenty, ktoré sa vydarili, takým experimentom je sociálny štát, ktorý je štandardom dôstojných podmienok spoločenského života a pre nás zrejme sotva dosiahnuteľným ideálom...“ (s. 180). Autorovo prihlásenie sa k modelu sociálneho štátu ako ideálu a teda k ideológii sociálnej demokracie môže, no nemusí čitateľa prekvapiť. Čo však určite prekvapí, je, keď autor – nadväzujúc na Hegla a jeho jazykom – konštatuje, že „rozmach kapitalizmu“ je dôsledkom „vítazného ťaženia rozumu“ (s. 184). To už je skutočne provokatívna myšlienka, ktorá čitateľa priamo vyzýva k jej kritickej reflexii. V poslednej kapitole *Predsudky & reflexia* (s. 187 – 194) autor filozoficky reflektuje spoločnosť 20. a 21. storočia, aby nás v samotnom závere varoval pred ústupom filozofie a uvoľnením cesty novým mytológiám, pre ktoré je charakteristické „spojenie modernej techniky s archaickými spôsobmi myslenia“ (s. 194).

Z viacerých dôvodov by sme len veľmi ťažko mohli považovať túto monografiu za autorovo *opus magnum*, napriek tomu je *Filozofia vo víre dejín*, aspoň na slovenské pomery, neobvykle poctivým filozofickým dielom, ktoré má schopnosť čitateľa vyprovokovať ku kritickému mysleniu. Kniha, hoci venovaná komplikovaným filozofickým témam, je napísaná zrozumiteľným jazykom a štýlom, preto ju možno odporučiť aj laickej verejnosti. Môže byť totiž zaujímavým čítaním aj pre širšie spektrum čitateľov než sú vedeckí pracovníci z akademického prostredia. Môže byť však odporúčaná aj ako úvod do štúdia filozofie a dejín filozofie pre stredne pokročilých, ale aj ako doplnková literatúra pre záujemcov o štúdium širokospektrálnych metafilozofických otázok.

Monografia *Filozofia vo víre dejín* je dielom, ktorého základom je dlhoročná dôsledná vedecká práca, obdivuhodná erudícia a schopnosť precízne formulovať myšlienky, ale aj prakticky nenapodobiteľná životná skúsenosť človeka, ktorý ako angažovaný intelektuál vstúpil do verejného priestoru a zanechal v ňom nezmazateľnú stopu.

Peter Daubner

Literatúra

- MALM, A. (2019): Against Hybridism: Why We Need to Distinguish between Nature and Society, Now More than Ever. *Historical Materialism*, 27 (2), 156 – 187. DOI: <https://doi.org/10.1163/1569206X-00001610>
- MOORE, J. W. (2015): *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. New York: Verso.
- NOVOSÁD, F. (1980): K teórii dejín filozofie. *Filozofia*, 35 (5), 461 – 472.
- NOVOSÁD, F. (2018): *Zabudnúť na Marxa*. Bratislava: IRIS.

- NOVOSÁD, F. (2022): Znovu o socializme, alebo ako vrátiť loptu do hry: Úvahy o knihe Axela Honnetha „Idea socializmu“. In: Daubner, P. (ed.): *Idea socializmu? Ku knihe Axela Honnetha*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, v. v. i., 13 – 22.
- PIKETTY, T. (2021): *Time for Socialism: Dispatches from a World on Fire, 2016-2021*. London: Yale University Press.
- SCHWEICKART, D., LAWLER, J., TICKTIN, H., OLLMAN, B. (1997): *Market Socialism: The Debate Among Socialists*. London: Routledge.
- YUNKER, J. A. (2001): *On the Political Economy of Market Socialism: Essays and Analyses*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315199238>

Recenzia bola podporená grantovým projektom VEGA č. 2/0072/21 s názvom *Úlohy politickej filozofie v kontexte antropocénu*.

Peter Daubner
Filozofický ústav SAV, v. v. i.
Oddelenie environmentálnej filozofie
Klemensova 19
811 09 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: peter.daubner@savba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0978-5815>